

PATRONI ROKU 2022

ŁUKASZ ŁUKAWSKI

Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie

KAROLINA GRODZISKA

Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie

STARODRUKI I RĘKOPISY ZWIĄZANE Z JÓZEFEM WYBICKIM W ZBIORACH BIBLIOTEKI NAUKOWEJ PAU I PAN W KRAKOWIE

Słowa kluczowe: Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie, Józef Wybicki, rękopisy, stare druki, zbiory biblioteczne, pisma polityczne, dramaty, korespondencja

Uchwałą Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 14 października 2021 r. jednym z patronów roku 2022 wybrany został Józef Wybicki (1747–1822), działacz polityczny, dramatopisarz i poeta, autor *Pieśni Legionów Polskich we Włoszech*, która jako *Mazurek Dąbrowskiego* stała się hymnem Polski. To postanowienie Sejmu podyktowane było faktem, iż w 2022 r. przypadają dwie istotne rocznice: 275-lecie urodzin i 220-lecie śmierci Wybickiego¹. To równocześnie sposobność, by zebrać i pokazać przechowywane w naszych zbiorach starodruki, *rara*, rękopisy i ryciny wiążące się z osobą twórcy naszego hymnu narodowego.

Józef Wybicki urodził się w Będominie pod Kościerzyną na Kaszubach, zmarł w Manieczkach pod Śremem². Jego mała ojczyzna to zatem Pomorze i Wielkopolska. Nauki pobierał w szkole jezuickiej w Starych Szkotach, następnie zaś odbył praktykę palestrancką w Poznaniu. Aktywny politycznie od elekcji Stanisława Augusta Poniatowskiego w 1764 r., trzy lata później został wybrany posłem na sejm. To były początki jego politycznej drogi. Uczestniczył następnie w wydarzeniach konfederacji barskiej, z jej ramienia był wysyłany na misje zagraniczne. Później, w 1770 r., udał się studiować prawo, filozofię i nauki przyrodnicze w słynnym holenderskim uniwersytecie w Lejdzie.

¹ „Monitor Polski” z 14 X 2021, pozycja 981.

² Biogramy Józefa Wybickiego zob.: A.M. Skalkowski, *Józef Wybicki*, Poznań 1927; E. Rabowicz, *Wybicki Józef*, [w:] *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, Warszawa 1985, t. 2, s. 642–643.

Zbliżony do obozu królewskiego, uczestniczył w pracach Komisji Edukacji Narodowej, dokonując m.in. wizytacji szkół na Litwie. Entuzjastycznie popierał dokonania Sejmu Wielkiego, jednak w tym czasie mieszkał już w zakupionym przez siebie majątku w Manieczkach, poświęciwszy się twórczości literackiej i dramatopisarskiej (wiersze okolicznościowe, przekłady, libretta oper, komedie, tragedie, w tym *Zygmunt August z 1783 r.*, stanowiąca parabolę panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego).

W 1794 r. Wybicki w niecodziennych okolicznościach poznał generała Jana Henryka Dąbrowskiego, którego bronił przed sądem wojskowym w Warszawie, jako podejrzanego o zdradę. Mowa obrończa Wybickiego doprowadziła do uniewinnienia generała; ich przyjaźń przetrwała kolejne dekady. We wrześniu 1794 r. na rozkaz Tadeusza Kościuszki obaj uczestniczyli w wyprawie wielkopolskiej, rok później Wybicki udał się na emigrację, Dąbrowski dołączył doń później. W 1796 r. wspólnie pertraktowali z władzami Dyktorii o utworzenie Legionów Polskich, na co Napoleon wydał zgodę w styczniu 1797 r. Nastąpił czteroletni okres walk i nadziei, zakończony w 1801 r. pokojem w Lunéville. Na lipiec roku 1797 przypada powstanie *Mazurka Dąbrowskiego*, choć co do dziennej daty jego pierwszego wykonania wciąż są rozbieżne opinie.

Dla Wybickiego rok 1801 to czas ponownej emigracji: miał zamknięty powrót do Prus, mógł jednak osiedlić się we Wrocławiu, później w Dreźnie. Na szeroką arenę polityczną powrócił jesienią 1806 r., po wybuchu wojny Francji z Prusami. 3 listopada 1806 r. uczestniczył w Berlinie wraz z generałem Dąbrowskim w rozmowach z Napoleonem; wtedy to padła sławna obietnica cesarza co do niepodległości Polski: „obaczę, jeśli Polacy godni są być narodem”. Trzy dni potem, 6 listopada 1806 r., Dąbrowski i Wybicki uroczyście wkroczyli do Poznania. W czasach Księstwa Warszawskiego Wybicki był głęboko zaangażowany w tworzenie nowej administracji, pełniąc szereg funkcji. W lipcu 1807 r. obecny był w Dreźnie podczas uroczystego nadania przez Napoleona konstytucji Księstwu Warszawskiemu. On sam otrzymał wówczas od cesarza Order Legii Honorowej. Na znanym obrazie Marcella Bacciarellego, przedstawiającym nadanie konstytucji, Wybicki widoczny jest pierwszy z prawej strony.

Kolejne lata to czas wielu funkcji i zadań, również po klęsce Napoleona i upadku nadziei z nim związanych. Przez pewien czas Wybicki działał we władzach Królestwa Polskiego (m.in. jako prezes Sądu Najwyższego). Stopniowo jednak wycofywał się z życia publicznego. Zmarł w Manieczkach 10 marca 1822 r.

W zbiorach Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie znajduje się wiele pamiątek po Józefie Wybickim. Pozyskane zostały w różnym czasie, dzięki ofiarodawcom, a także nielicznym zakupom antykwarycznym. Ich przegląd zaczniemy od starodruków.

Bogata i różnorodna twórczość literacka Józefa Wybickiego jest reprezentowana w zbiorze starych druków naszej Biblioteki przez 13 tytułów wydanych w XVIII w., a także przez trzy wydawnictwa z początków XIX w. *Zbiór myśli politycznych o rządzie reprezentacyjnym. Cz. 1*, zamykający niniejszy przegląd,

ukazał się w 1819 r. i był ostatnim utworem wydanym drukiem za życia autora. Tych 16 pozycji występuje na 22 sygnaturach, gdyż część utworów jest dostępna w kilku egzemplarzach, pochodzących z różnych zapisów na rzecz Biblioteki lub będących częścią większej liczby tytułów współprawnych w jednym woluminie.

Zapisy proveniencyjne i pieczętki znajdujące się na egzemplarzach utworów powiązanych z Józefem Wybickim wskazują jednoznacznie, że najwięcej egzemplarzy, bo aż 16, należało do Cypriana Walewskiego, który zapisem testamentowym przekazał swoje zbiory Bibliotece Akademii Umiejętności³. Trzy tytuły pochodzą z zapisu Jana Wincentego Smoniewskiego, jeden z księgozbioru Maksymiliana Marszałkowicza, natomiast dokładna proveniencja trzech pozycji nie została dotychczas ustalona.

Przegląd starych druków związanych z autorem *Pieśni Legionów Polskich we Włoszech* zostanie przedstawiony w porządku chronologicznym, korespondując z jego działalnością społeczną, polityczną, literacką i naukową, a także sytuacją życiową, będącą odbiciem burzliwych czasów, w jakich przyszło mu żyć. Trzeba także nadmienić, że autorstwo niektórych utworów publicystycznych przypisywanych Wybickiem, które ukazały się anonimowo, wciąż pozostaje kwestią dyskusyjną⁴.

Pierwszym chronologicznie utworem Józefa Wybickiego w zbiorze starych druków naszej Biblioteki są *Listy Patryotyczne Do Jasnie Wielmożnego Ex Kancelerza Zamoyskiego Prawa Układającego Pisane*. [T. I], które ukazały się po 16 kwietnia 1777 r. w Warszawie nakładem księgarni nadwornej Michała Grölla⁵. Książka jest dostępna w dwóch egzemplarzach, zawierających drobne różnice wariantowe (pochodzący z księgozbioru Cypriana Walewskiego Wariant A, sygn. PAU St.Dr. 592, a także Wariant C o nieustalonej proveniencji, PAU St.Dr. 6624). Ten jeden z pierwszych utworów literackich Wybickiego ukazał się anonimowo i był ściśle powiązany z jego ówczesną działalnością polityczną. W roku 1776 Wybicki został powołany przez ekskanclerza Andrzeja Zamoyskiego na sekretarza komisji zajmującej się przygotowaniem kodeksu praw sądowych. Oprócz oczywistego zadania, jakim miało być uporządkowanie prawa w Rzeczypospolitej, celem owych prac było również wprowadzenie przez króla Stanisława Augusta i jego zwolenników pewnych reform w zakresie organizacji życia społecznego⁶. W sytuacji, w której nastrojem dominującym pośród szlachty była niechęć przeciwko prawie wszystkim zmianom w tej dziedzinie, utwór Wybickiego miał stać się jednym z głosów publicystycznych, podkreślających wagę pracy prawnoustrojowej,

³ Zob. B. Paloc-Schnaydrowa, *Cyprian Walewski, bibliograf i kolekcjoner (1820–1873)*, „Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie”, R. 4: 1958, s. 367–390

⁴ *Wybicki Józef Rufin*, [w:] *Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut”*, t. 6, cz. 1, Warszawa 1970, s. 473.

⁵ S. Grzeszczuk, D. Hombek, *Książka polska w ogłoszeniach prasowych XVIII wieku: źródła*, t. 1: „Gazeta Warszawska” 1774–1785, cz. 1, Wrocław 1992, s. 162.

⁶ J. Wybicki, *Życie moje oraz Wspomnienie o Andrzeju i Konstancji Zamoyskich*, z rękopisów wydał i objaśnił A.M. Skalkowski, Kraków 1927, s. VI–VII.

której podjęli się kodyfikatorzy pod przewodnictwem Zamoyskiego, dla dobra kraju i jego przyszłości. Na tom pierwszy składa się dziewięć listów; list początkowy jest dedykacją dla kanclerza i nosi datę 24 grudnia 1776 r., która wydaje się także dniem ukończenia całego utworu. Treść listów – oprócz ogólnego wyjaśnienia korzyści z jasnego i dobrze ułożonego prawa dla dobrobytu państwa – koncentruje się w głównej mierze na kwestii poddaństwa chłopów i przede wszystkim niesprawiedliwości stosunków prawnych, jakim oni podlegają. Wybicki nie postuluje zniesienia poddaństwa, ale otoczenie opieką prawną ludności wsi oraz nadanie jej prawa własności do uprawianej ziemi.

Podobną tematykę podejmują dwa kolejne utwory Wybickiego, również pochodzące z okresu jego pracy w komisji Zamoyskiego. Dodajmy, że autor oprócz kontynuowania dotychczasowej działalności został także w 1777 r. wizytatorem generalnym KEN dla okręgu wileńskiego.

Pierwszy utwór to wydany prawdopodobnie w 1778 r., w nieznanym miejscu, wiersz *Podroźny w Pawłowie Dobrach w Wojewodztwie Wileńskim J. W. Jmci Xa. Brzostowskiego Referendarza W. X. L.* Trafił on do zbiorów Biblioteki z księgozbioru Cypriana Walewskiego (PAU St.Dr. 8620). Pod wierszem została zamieszczona ówczesna tytułatura autora: „Wybicki Podwojewódzcy Poznański. Delegowany od P. KEN Wizytator Akademii Wileńskiej”. Treść wiersza jest pochwałą dla twórcy *Rzeczypospolitej Pawłowskiej* księdza kanonika wileńskiego Pawła Ksawerego Brzostowskiego, który nadał chłopom w swoim majątku koło Wilna wolność osobistą i zastąpił pańszczyznę oczynszowaniem⁷. Oprócz Brzostowskiego Wybicki wymienia także w wierszu kanclerza Andrzeja Zamoyskiego oraz Joachima Litawora Chreptowicza⁸, późniejszego kanclerza wielkiego litewskiego, jako tych, którzy pokazują, że można odchodzić od traktowania chłopów jako poddanych: „Przyimcie i mój Hóld, proszę: Wyście moje Pany, Ze Człowiek Wam Podobny nie iest Wasz poddany”.

Kolejny utwór Józefa Wybickiego także dotyka kwestii samowoli szlachty i ich niesprawiedliwego uprzywilejowania w stosunku do innych grup ludności Rzeczypospolitej. *Rozmowa Między Szlachcicem Polskim, Szwaycarem y Zydem w Gdańsku* została wydana anonimowo w 1780 r. w warszawskiej oficynie Michała Grölla. Ten niewielkich rozmiarów utwór publicystyczny w naszych zbiorach występuje w dwóch egzemplarzach: jako samoistna broszura pochodząca z zapisu Cypriana Walewskiego (PAU St.Dr. 14203) oraz jako jedno z siedmiu współprawnych pism publicystycznych i politycznych z lat 80. XVIII w., a pochodzących z księgozbioru Jana Wincentego Smoniewskiego (PAU St.Dr. 250 adl.). W przypadku drugiego egzemplarza na *verso* karty tytułowej znajduje się odręczny zapis identyfikujący autora: *Napisane przez Wybickiego Józefa*.

⁷ Zob. E. Rostworowski, *Reforma pawłowska Pawła Ksawerego Brzostowskiego*, „Przegląd Historyczny”, R. 44: 1953, nr 1–2, s. 101–152.

⁸ Zob. *Chreptowicz Joachim Litawor*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 3, Wrocław 1937, s. 441–443.

Rozmowa Między Szlachcicem Polskim, Szwajcarem y Żydem w Gdańsku opisuje spotkanie w karczmie wymienionych w tytule postaci. W gwałtowny konflikt między Szlachcicem i Żydem wplątuje się przyjezdny Szwajcar, co daje autorowi szansę na przedstawienie stosunków prawnych panujących w Polsce. Początkowo głos w utworze oddany jest Żydowi, który opisuje wszystkie upokorzenia, jakich doznaje od szlachty, i podkreśla zupełny brak ochrony prawnej, zarówno przed krzywdami finansowymi, jak i fizycznymi. Zagniewanego tymi skargami i biorącego się do rękoczynów Szlachcica powstrzymuje Szwajcar, który następnie wygłasza swoją opinię na temat Rzeczypospolitej, prezentując poglądy samego Wybickiego. Zgadza się, że Żydzi są krzywdzeni przez szlachtę, ale uważa, że najbardziej poszkodowanym stanem są chłopi i to im poświęca najwięcej uwagi. Oprócz zwrócenia uwagi na głęboką niesprawiedliwość, jaka panuje w Polsce, Wybicki ustami Szwajcara wskazuje także na szkodliwość tej sytuacji dla gospodarki kraju i korzyści, które wyniknęłyby z jej odmianny. Chłopi posiadający wolność osobistą będą lepszymi pracownikami, dzięki otrzymywanemu wynagrodzeniu za pracę na pańskich gruntach ich warunki życia znacznie się poprawią, a zabudowa polskich wsi nie będzie się składała z najędzniejszych lepianek. Chłopska zamożność przyczyni się też do rozwoju handlu, co będzie korzystne dla szlachty i mieszczan. *Rozmowa Między Szlachcicem...* została wydana jako utwór anonimowy, jednakże w kilku miejscach wydawca umieścił przypisy z cytatami pochodzącymi z *Listów Patryotycznych Do Jasnie Wielmożnego Ex Kanclerza Zamoyskiego...* Dodano je, aby podkreślić wagę prezentowanych argumentów, nie sposób jednak stwierdzić, czy owe przypisy są autorstwa samego Wybickiego i ich celem jest skierowanie czytelnika do poważniejszego i bardziej rozbudowanego dzieła, czy też są rzeczywiście własnym wyborem Michała Grölla.

Pomimo działań króla Stanisława Augusta Poniatowskiego i jego obozu oraz aktywności literackiej Józefa Wybickiego opór większości szlachty i nuncjusza papieskiego wygrał z propozycjami zmian przedstawionymi w nowym kodeksie. Na sejmie w listopadzie roku 1780 posłowie, nie zapoznawszy się nawet z wydrukowanym projektem, protestując w najgwałtowniejszy sposób, doprowadzili do jego uchylecia i upadku⁹.

W obliczu tej porażki Wybicki wycofał się na dłuższy czas z życia politycznego, angażując się w nie ponownie dopiero w okresie przygotowań i samej działalności Sejmu Wielkiego. Poświęcił się życiu gospodarskiemu i rodzinnemu, w zakupionym majątku w Manieczkach, z drugą żoną Esterą Wierusz-Kowalską¹⁰. Pomimo oddalenia od centrum życia publicznego nie zrezygnował z pisania, skierował jednak swoje pióro ku nowym tematom i kierunkom literackim.

⁹ *Dramaty Józefa Wybickiego*, t. 1, oprac. zespół P. Chmielewski [et al.]; pod kier. I. Kadulskiej, Gdańsk 2013, s. 18.

¹⁰ J. Lechicka, *Józef Wybicki: życie i twórczość*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, R. 66: 1962, z. 1, s. 39.

Pierwszym utworem z tego okresu znajdującym się w zbiorach Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie jest *Wykład Sposobow Do Rzeko-Splawnosci I Handlow Wprowadzenia* (PAU St.Dr. 919, proweniencja w zbiorze nieustalona). Ponownie wydana anonimowo, niezbyt obszerna broszura ukazała się w Warszawie nakładem i drukiem Michała Grölla w 1782 r. Choć pismo wydano bezimiennie i bywało przypisywane różnym osobom, to styl utworu oraz określona w tytule tematyka wskazuje, że autorem był Józef Wybicki, gospodarujący w Manieczkach, żywo w owym czasie zainteresowany ekonomią i geografiami¹¹. Z efektami tych zainteresowań jeszcze się w tym krótkim przeglądzie zetkniemy. Autor podkreślił w tym dziełku znaczenie handlu jako najważniejszego składnika do budowy dobrobytu ekonomicznego kraju. Odwołuje się do swoich obserwacji, które poczynił w czasie studiów w Lejdzie. Podaje przykład Holandii, państwa, którego potęga ekonomiczna została oparta na handlu, mającego swoją wewnętrzną podstawę w doskonale uregulowanej sieci kanałów i rzek. Zdaniem Wybickiego dodatkowym bodźcem i zachętą do rozwoju ekonomicznego Polski powinno być tworzenie przez państwo kompanii handlowych. Proponuje on utworzenie trzech takich kompanii: południowo-wschodniej, obejmującej rzeki Rusi i łączącej handel między Bałtykiem i Morzem Czarnym; północnej, działającej głównie na obszarze Wielkiego Księstwa Litewskiego, której główną arterią ma być Niemen, oraz Kompanii Królewskiej z siedzibą w Warszawie, zajmującej się handlem w dorzeczach Wisły i Warty. Autor wykazuje się znakomitą znajomością geografii Polski, wyliczając główne rzeki Rzeczypospolitej i ich dopływy na obszarze okrojonym po pierwszym rozbiore. W tym niewielkim utworze Wybicki zawarł wiele zaleceń dotyczących przepisów i podatków, których wprowadzenie przyczyniłoby się do rozwinięcia wewnętrznej i zewnętrznej wymiany handlowej¹². Postuluje także połączenie kanałami Wisły z Wartą oraz Niemną i Narwi.

Okres lat 80. XVIII stulecia to w twórczości Józefa Wybickiego zwrot ku utworom dramatycznym, tragedii, komediom, a nawet próbom operowym. W naszych zbiorach starych druków posiadamy wydania czterech utworów dramatycznych twórcy *Pieśni Legionów Polskich*. Chronologicznie ten przegląd rozpoczyna *Kulig: Komedya W Pięciu Aktach / Przez [...] Jozefa Wybickiego y Przez Aktorow J.K.Mci Na Teatrze Warszawskim Reprezentowana*, wydana w Warszawie w roku 1783 w drukarni Piotra Dufoura, wydawcy renomowanej serii „Teatr Polski”. Omawiany egzemplarz pochodzi z zapisu Cypriana Walewskiego (PAU St.Dr. 3471). Pisanie tej komedii zapoczątkował Wybicki jeszcze przez zakupem Manieczek, lecz tam już dokonywał ostatecznych poprawek. Komedię wydano drukiem po jej prapremierze w Warszawie, przygotowanej przez Wojciecha Bogusławskiego 25 stycznia 1783 r.

¹¹ *Ibidem*, s. 157.

¹² S. Gierszewski, *Mysł ekonomiczna Józefa Wybickiego*, [w:] *Józef Wybicki: księga zbiorowa*, red. A. Bukowski, Gdańsk 1975, s. 193–209.

Sztuka okazała się sukcesem, wystawiono ją 12 razy w ciągu karnawału, a także w latach 1790 i 1791¹³.

Tytułowy kulig to staropolski zwyczaj niezapowiedzianego zajeżdżania w gości w okresie karnawałowych zapustów, połączony z hucznymi zabawami oraz tańcami. Osią akcji utworu jest próba pozyskania ręki Rozety, córki szlachcica tradycjonalisty Domarosa, przez Kleandra, młodego starościca, który roztrwonił swój majątek w Warszawie. Ojciec jest przeciwny małżeństwu, ale sprytnie wykorzystanie przez kandydata kuligowych zwyczajów doprowadza do szczęśliwego zakończenia. Bardzo częste było picie trunków w trakcie zabawy aż do zupełnego zamroczenia, przypominające znane nam przekazy z *Opisu obyczajów* Jędrzeja Kitowicza, a przedstawione przez Wybickiego w *Kuligu* w następujący sposób:

... Jak to prętko? I owszem, cóż to godzin było,
A zawsze do W Pana, a zawsze się piło.
Na koniec własne zdrowie, gdy nie stało czyje;
Lecz kogożby nie zmogły te przeklęte kiie?
Bo iuż szklanki, kielichy, herbowe kufelki,
Choć z nich każdy nie ledwie garniec miary wielki,
Ale iednak do picia łatwiejszy mym zdaniem;
Lecz piiąc z kiisasow, za każdym tykaniem
Sztuki nowej potrzeba... a ostrożnie z nosem!¹⁴

Doprowadziwszy się do takiego stanu, Domaros daje się później przekonać, że po pijanemu poobrażał kuligowych gości – rodzinę starościca – i jedyną możliwością naprawienia wyrządzonych zniewag jest wyrażenie zgody na małżeństwo córki z Kleandrem.

Wybicki pisał także utwory, które sam tytułował operami, pozbawione są one jednak zapisu dotyczącego warstwy muzycznej. Posiadany przez Bibliotekę tomik (PAU St.Dr. 1194I–11943) pochodzi z księgozbioru Walewskiego, zostały w nim oprawione dwa wydane drukiem dzieła operowe Wybickiego, a także powiązana z jego twórczością opera autorstwa Stanisława Kublickiego.

Opera Oryginalna Samnitka: We Trzech Aktach R. 1787 ukazała się w Poznaniu w Drukarni Jego Królewskiej Mości i Rzeczypospolitej, dawnej poznańskiej Drukarni Jezuitów, funkcjonującej pod nową nazwą po kasacie zakonu 1773 r. Fabuła opery nawiązuje do dziełka francuskiego pisarza Jeana-François Marmontela *Les Mariages Samnites Anecdote Ancienne*, opisującego wojny włoskiego plemienia Samnitów broniącego się przed atakami Rzymian. Jednym ze zwyczajów Samnitów było przyznawanie najdzielniejszym mężczyznom prawa wyboru żony spośród wszystkich wolnych kobiet¹⁵. Zwyczaj ten zainspirował Wybickiego do napisania utworu patriotycznego, podkreślającego wagę zbrojnej

¹³ *Dramaty Józefa Wybickiego*, t. 1, *op. cit.*, s. 28.

¹⁴ J. Wybicki, *Kulig. Komedya W Pięciu Aktach*, Warszawa 1783, s. 77–78.

¹⁵ *Dramaty Józefa Wybickiego*, t. 1, *op. cit.*, s. 47.

obrony zagrożonej ojczyzny. Para pasterzy darzących się uczuciem – Eliza i Korydon – zostaje rozdzielona, gdyż dziewczynę wybrał na żonę waleczny rycerz Dorymont. Pasterz nie chce się z tym pogodzić, argumentując, że także sumiennie pracuje dla kraju, ale jego ojciec Sylwio przekonuje, że najważniejsze jest podporządkowanie się prawu państwowemu, a nagrodę serca można otrzymać tylko za zasługi wojenne. Wybicki dołączył we wstępie utworu dedykację dla Stanisława Szczęsnego Potockiego: „Niemniej przecie uroczyście, oddał ci J. W. Panie sprawiedliwość, głos publiczności, głos Narodu! W nayodleglejszych zakątach Prowincjiow, stawiają Imieniowi lego Ołtarze chwały”. Swoje dzieło o wymowie wybitnie patriotycznej, podkreślającej wagę poświęcenia osobistego szczęścia dla dobra ojczyzny, skierował zatem do późniejszego targowiczana, który jednakże w okresie poprzedzającym Sejm Wielki był uważany, także przez autora *Pieśni Legionów Polskich*, za szczerego republikanina i patriotę¹⁶.

Drugim z współprawnych w tym tomiku utworów jest *Opera Oryginalna Kmiotek: w Dwoch Aktach Roku 1788*, także wydana w Poznaniu, w tej samej co *Samnitka* oficynie wydawniczej. Utwór zadedykowany został znanej z patriotyzmu Aleksandrze ze Skórzewskich Gorzeńskiej, żonie Augustyna Gorzeńskiego, marszałka sejmiku w Środzie. Wybicki pod dedykacją umieścił przypis, iż utwór – ukończony w 1787 r. – był dwukrotnie wystawiony z udziałem sąsiadów w domowych warunkach dworku w Manieczkach.

Opera przedstawia los dwóch wsi i dwóch ich właścicieli: szlachetnego pana Dobrudzkiego oraz złego i okrutnego Kaczały. Poddany Dobrudzkiego Adam zakochuje się w dziewczynie ze wsi Kaczały, Agacie, natomiast jego siostra Alina jest wybranką brata Agaty, Jana. Zły dziedzic sprzeciwia się małżeństwu, stojąc na stanowisku prawnego przypisania chłopów do ziemi i niemożności wolnego przenoszenia się ich do innego miejsca zamieszkania. Ostatecznie Dobrudzki przekonuje Kaczałę do zmiany postawy, posługując się też argumentami pragmatycznymi, iż szczęśliwi poddani wypracują większe plony, a dobrane pary małżeńskie przyczynią się do rozwoju obu wsi. Sama istota poddaństwa chłopów nie zostaje w *Kmiotku* podważona, ale zostają oni przedstawieni jako ludzie, których pragnienia i uczucia należy traktować ze zrozumieniem i szacunkiem¹⁷. Tak delikatne przedstawienie kwestii społecznej nie dziwi, skoro obsadę opery mieli stanowić znajomi autora, a utwór miał za zadanie oddziaływać na jego wielkopolskich sąsiadów. Autor wciąż pamiętał, z jakim sprzeciwem szlachty spotkała się próba reform prawa, zwłaszcza dotyczącego stosunków między dziedzicami i ich poddanymi. Dla siebie samego Wybicki przewidział rolę Kaczały, „złego pana”, z którym oczywiście się nie identyfikował¹⁸.

Trzecim utworem oprawionym razem z dwoma wymienionymi wyżej dziełami dramatycznymi Wybickiego jest utwór rotmistrza Stanisława Kublickiego

¹⁶ *Ibidem*, s. 46.

¹⁷ *Ibidem*, s. 45.

¹⁸ *Ibidem*, s. 43

Obrona Trembowli czyli Męstwo Chrzanowskiej: opera we III aktach, wydana najpewniej przed lipcem 1788 r.¹⁹ Tematem opery jest bohaterska obrona zamku w Trembowli przed wojskami tureckimi Ibrahima Baszy w czasie wojny polsko-tureckiej w 1675 r. przez garstkę obrońców dowodzonych przez Jana Samuela Chrzanowskiego i dzielnie zagrzewanych do nieustępliwej obrony przez jego żonę Annę Dorotę²⁰. Ten sam motyw historyczny stał się podstawą kolejnego dzieła Józefa Wybickiego, którego egzemplarz należał uprzednio do Cypriana Walewskiego, a następnie znalazł się w zbiorach Biblioteki Naukowej (PAU St.Dr. 13141). Utworem tym jest *Polka: opera w trzech aktach*. Egzemplarz ten pozbawiony jest karty tytułowej, informacje z niej wraz z obsadą są ręcznie przepisane na *recto* i *verso* papierowej okładki. Poza tematem zaskakujących zbieżności z operą Kublickiego jest więcej. Obydwa utwory mają operową formę, także czas ich powstania jest prawie identyczny. *Polka* ukazała się w grudniu 1788 r. w Warszawie, wydrukowana została w Drukarni Księży Pijarów. Obydwaj autorzy zdecydowali się zadedykować swoje utwory dotyczące bohaterskiego udziału kobiet w obronie Trembowli tej samej osobie: Józefinie Amalii Potockiej z Mniszchów, żonie wspomnianego już Szczęsnego Potockiego. Co ciekawe, w drugim wydaniu swojej cieszącej się powodzeniem opery Wybicki usunął dedykację dla żony kompromitującego się w oczach patriotów generała artylerii koronnej.

W uwadze *Do Czytelnika* autor przedstawia tło historyczne i dramatyczne utworu, ale nie tłumaczy zaskakującej zmiany nazwiska tytułowej Polki. W dziele Kublickiego jest nią, zgodnie z prawdą historyczną, Chrzanowska, zapisana jednak jako Chrzańowska, i ze zmienionym imieniem – z Doroty na Dobrogniewę. Wybicki tymczasem przemianował obrońcę trembowelskiego zamku i jego żonę na państwa Kazanowskich. Zmiana nazwiska jest zaskakująca, skoro faktyczna postać historyczna musiała być mu znana, najprawdopodobniej zapoznał się także w trakcie pisania *Polki* z dziełem Kublickiego. Powodem dokonanej zmiany jest być może chęć podkreślenia *stricte* polskiego pochodzenia bohaterki, wszak Samuel Chrzanowski był Polakiem pochodzenia żydowskiego, a jego żonie pochodzącej z domu De Frezen można przypisać narodowość niemiecką²¹.

Dramatyczną osią utworu jest oczywiście obrona Trembowli prowadzona przez nielicznych Polaków, mających przeciw sobie całą armię turecką Ibrahima Baszy²². Początkowo rolą kobiet jest dodawanie otuchy, szycie chorągwi oraz ozdabianie rycerzy laurami. Trudna sytuacja oblężonych jeszcze się pogarsza w momencie, gdy część z nich wpada w zasadzkę wroga i ponosi straty. Dowódcy zastanawiają się, czy możliwy jest dalszy skuteczny opór, a na naradzie podnoszone są argumenty o możliwości poddania zamku, aby w ten sposób

¹⁹ *Ibidem*, s. 60

²⁰ Zob. *Chrzanowska Anna Dorota*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 3, op. cit., s. 458.

²¹ *Dramaty Józefa Wybickiego*, t. 1, op. cit., s. 60–61.

²² Zob. A. Czołowski, *Wojna polsko-turecka 1675 r.*, Lwów 1894.

uratować ludność, która się w nim schroniła²³. Kazanowska nie zgadza się na taki hańbiący dla potomków dzielnych polskich rycerzy układ. Z dobytym orężem, pełna wojennego zapału przekonuje męża, że prędzej pchnie mieczem jego, a potem siebie, niż zgodzi się na życie w niewoli, w dodatku jako żona żołnierza, który okrył się niesławą. Pobudzeni zapałem Kazanowskiej i jej towarzyszki Konięcpolskiej komendant i jego podwładni wracają na plac bitwy, gdzie odnoszą zwycięstwo, zmuszając oblegającą armię do ustąpienia. W utworze podkreślono, że obrona ojczyzny to nie kwestia kalkulacji i nie należy bać się przeważających sił nieprzyjaciół. Prawdziwe męstwo i wiara w zwycięstwo pod boską opieką są tutaj najważniejsze. Kobiety są równie gorącymi patriotkami co mężczyźni i tak samo mogą wpływać na przebieg wydarzeń.

Do tego samego tematu wrócił Józef Wybicki w kolejnym roku, pisząc i publikując anonimowo niewielki, sześciostronicowy druczek pod tytułem *Wzór Dla Polek*, znany też pod tytułem nagłówkowym *Wzór dla Polek w osobie Kazanowskiej wślawionej męztwem przy dobytciu Trębowli*. Wydała go warszawska Drukarnia Wolna Jana Potockiego, prawdopodobnie przed sierpniem 1789 r.²⁴ W zbiorach Biblioteki znajdują się dwa egzemplarze tego utworu, obydwa pochodzą z księgozbioru Cypriana Walewskiego (PAU St.Dr. 12672, PAU St.Dr. 10826). Ponownie przedstawiona zostaje tu historia obrony Trembowli przed Turkami. Autor konsekwentnie nazywa bohaterską żonę komendanta Kazanowską, nie zważając na polemiczne argumenty Kublickiego, które przedstawił on we wstępie do drugiego wydaniu swojej *Obrony Trembowli*²⁵. Wybicki stawia tytułową Kazanowską jako wzór dla wszystkich Polek, które, jak ona, mogą natchnąć patriotyzmem swych mężów oraz być przykładem dla dzieci. Wybicki jest pewien, że są Polki gotowe spieniężyć swoje klejnoty, aby uzyskane środki przeznaczyć na obronę ojczyzny, a także gotowe stanowczo chwalić bohaterstwo i poświęcenie oraz piętnować hańbę i bezprawie.

W okresie Sejmu Czteroletniego Wybicki został powołany przez marszałka Stanisława Małachowskiego, na osobiste życzenie króla Stanisława Augusta, do udziału w komisji zajmującej się w Wielkopolsce ściąganiem nowych podatków na utrzymanie wojska. Pomimo ciężkiej i niewdzięcznej pracy w komisji regularnie publikował pisma i utwory polityczne podnoszące kwestie koniecznych dla państwa reform, przygotowując opinię publiczną do ich zaakceptowania. Większość pism z tego okresu była wydawana anonimowo i jego autorstwo części z nich nie jest do końca pewne²⁶.

Jednym z takich utworów przypisywanych Józefowi Wybickiemu jest *Lord Burke Do Polaków; Pismo z Angielskiego Przelozone*. Dziełko ukazało się

²³ *Dramaty Józefa Wybickiego*, t. 1, *op. cit.*, s. 58.

²⁴ J. Szczepaniec, *Drukarnia Wolna Jana Potockiego w Warszawie 1788–1792*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 1998, nr 2105, s. 274.

²⁵ *Dramaty Józefa Wybickiego*, t. 1, *op. cit.*, s. 63.

²⁶ J. Lechicka, *op. cit.*, s. 43.

w Warszawie prawdopodobnie w końcu marca 1791 r., a wydrukowane zostało w tamtejszej Drukarni Misjonarzy. W zbiorach Biblioteki znajdują się dwa jego egzemplarze: pierwszy w oprawionym zbiorze pism politycznych z okresu Sejmu Czteroletniego, należącym do księgozbioru Maksymiliana Marszałkowicza (PAU St.Dr. 692). Oprawa tego tomiku częściowo pokryta jest skórą i ma na grzbiecie wytłoczony napis: *Mowy i Pisma Polityczne Seym Konfe*, dodatkowo w środku dodany jest rękopiśmienny spis utworów i ich króciutkie omówienie. Drugi egzemplarz to samoistna broszurka pochodząca z zapisu Cypriana Walewskiego (PAU St.Dr. 692), z umieszczonym na jej końcu dawnym znakiem własnościowym: czerwoną lakową pieczętką Urzędu Stanu Cywilnego gminy Brańszczyk z okresu Królestwa Polskiego, z dwugłowym carskim orłem.

Autorem broszury nie był z pewnością Edmund Burke, irlandzki konserwatywny pisarz i filozof polityczny. Interesował się on wprawdzie „rewolucją” w Polsce, lecz nie był aż tak zorientowany w szczegółach dotyczących sytuacji wewnętrznej jak twórca tego niewielkiego utworu²⁷. Władysław Zajewski w artykule *Czy Józef Wybicki był autorem broszury „Lord Burke do Polaków”* podaje wiele argumentów za tym, że autorstwo należy przypisać właścicielowi Manieczek²⁸.

Utwór zawiera skierowane do Polaków ostrzeżenie przed potencjalnym sojuszem z Prusami przeciw Rosji. Tytułowy Lord Burke wyjaśnia, jak ekonomicznie niekorzystne byłoby oddanie Gdańska i Torunia w zamian za obniżenie rujnujących handel Polski zaporowych ceł nałożonych przez Prusy po pierwszym rozbiore.

Wybicki, nasz domniemany autor broszury, pochodzący z pomorskiego Będzina, a mieszkający w Wielkopolsce, rozumiał, że państwo Hohenzollernów nie będzie sojusznikiem Rzeczypospolitej, lecz będzie dążyło do kolejnych aneksji terytorialnych. Wskazał także kierunek, w jakim powinny zmierzać reformy ustrojowe: nie należy odrzucać wszystkich istniejących rozwiązań, ale tak je zmieniać, aby właściwie spełniały swoją funkcję. Przykładem jest instytucja tronu elekcyjnego. Uważał, że nie należy go zastępować tronem dziedzicznym, ale usprawnić wybór poprzez głosowanie na sejmikach na kandydatów przedstawionych jeszcze za życia monarchy. Najważniejszą omawianą kwestią jest jednak militarne wzmocnienie kraju – dopiero po zapewnieniu Rzeczypospolitej wystarczająco silnej armii, zdolnej do odparcia zewnętrznej agresji, będzie można bezpiecznie rozstrzygać szczegółowe rozwiązania reformy instytucji państwowych.

Wiele z przedstawionych w broszurze propozycji i przestróg jest zgodnych z poglądami Wybickiego, natomiast argumentem podważającym jego autorstwo jest fakt braku w jego twórczości z tego okresu jakichkolwiek wzmianek o Edmundzie Burke’u i nawiązań do jego pism.

²⁷ Zob. P. Hanczewski, *Edmund Burke o Rzeczypospolitej. W poszukiwaniu wolności i porządku*, „Kwartalnik Historyczny”, R. 127: 2020, nr 1, s. 63–93.

²⁸ W. Zajewski, *Czy Józef Wybicki był autorem broszury „Lord Burke do Polaków”?*, „Pomerania” 1992, nr 4 (228), s. 40–41.

18 kwietnia 1791 r., jeszcze przed uchwaleniem Konstytucji 3 Maja, została przyjęta ustawa *Miasta nasze królewskie wolne w państwach Rzeczypospolitej*, włączona później jako III artykuł do Ustawy Rządowej. Nie dawała ona przedstawicielom mieszczaństwa praw do wysyłania posłów na Sejm, co było ich postulatem, dopuszczała jednak skierowanie 24 plenipotentów mających prawo głosu parlamentarnego, ale tylko w sprawach dotyczących miast. Na jednego z tych plenipotentów jesienią 1791 r. wybrano Józefa Wybickiego, został on również członkiem deputacji do ułożenia kodeksu imienia Stanisława Augusta²⁹. Z tego okresu pochodzi zbiór jego publicznych wystąpień pod tytułem *Mowy J. Wielmożnego Jegomości Pana Jozefa Wybickiego, Delegowanego Do Deputacji Codicis Stanisława Augusta, Plenipotenta Miast Wolnych z wydziału Poznańskiego w różnych czasiech miane*. Ten liczący 16 stron druk wydany został w Warszawie przez Michała Grölla.

Z posiadanych przez Bibliotekę trzech egzemplarzy tego dzieła pierwszy to samoistna broszura pochodząca z zapisu Cypriana Walewskiego (PAU PAU St.Dr. 11148), natomiast dwa pozostałe zostały oprawione w woluminy zawierające wiele innych utworów. W księgozbiórce Jana Wincentego Smoniewskiego znajdował się tom, w którym zbiorek mów Wybickiego został dołączony do różnorodnych polskich tytułów z lat 80. i 90. XVIII w., zarówno poetyckich, politycznych, jak i naukowych (PAU St.Dr. 3637 adl.). Ostatni egzemplarz został włączony i oprawiony w tom o nieustalonej proveniencji zawierający 85 wydanych drukiem mów z okresu Sejmu Czteroletniego (PAU St.Dr. 6127 adl.).

Na zebrane *Mowy J. Wielmożnego Jegomości Pana Jozefa Wybickiego...* składają się cztery wystąpienia publiczne: do ludu miasta Poznania przed wyborami plenipotentów na Sejm, następnie mowa po wyborze na owego plenipotentą wygłoszona w Ratuszu poznańskim, trzecia skierowana do króla Stanisława Augusta na Zamku Królewskim w Warszawie i ostatnia, wygłoszona na rozpoczęcie Sejmu 15 września 1791 r. Dwie pierwsze mowy są skierowane do mieszczan: mówca zachwala im nowe prawa dotyczące miast, które przyniosą rozwój i pomyślność, a przede wszystkim zwróca im wolność i zlikwidują szkodliwe pozostałości feudalizmu. Mowa zaadresowana do króla jest pochwałą monarchy i przedstawia go jako wytrawnego polityka, potrafiącego wybrać odpowiedni moment, aby przywrócić wolność obywatelom. Zostaje on przyrównany do Kazimierza Wielkiego i nazwany prawdziwym ojcem dla ludu miejskiego. W ostatniej mowie Wybicki dziękuje Sejmowi za przyjęte prawo, lecz prosi posłów o jeszcze bardziej braterskie traktowanie mieszczan, podkreślając, że choć cierpieli wielkie niesprawiedliwości, to nigdy się nie buntowali. Następnie wyraża prośbę o przyjęcie przez parlament dla obrony państwa 12 armat i wozów bojowych ufundowanych przez miasta Rzeczypospolitej oraz proponuje postawienie w Warszawie posągu Stanisława Augusta Poniatowskiego jako wyraz wdzięczności obywateli.

²⁹ J. Lechicka, *op. cit.*, s. 43.

Kolejny posiadany przez nas tytuł związany z działalnością Józefa Wybickiego pochodzi z okresu insurekcji warszawskiej w roku 1794. Po wyparciu Rosjan z Warszawy przez powstańców, 19 kwietnia, autor został wybrany przez obywateli do Rady Zastępczej Tymczasowej, a po ustanowieniu w niej czterech departamentów zaczął pełnić funkcję w Wydziale Wojskowym. 30 kwietnia na sesji Rady zostało przygotowane i przekazane obywatelom zarządzenie dotyczące opieki nad wdowami i sierotami. Z 12 członków Rady, którzy podpisali się pod dokumentem, na pierwszym miejscu figuruje Józef Wybicki. Jednokartkowy druk nie posiada własnego tytułu, w nagłówku zawarto tylko adresata dokumentu: *Do Publicznosci...* Incipit: *Kto przy Obronie swej Ziemi Życie położył... Działo się na Sessyi pierwszej Dnia 30... Kwietnia Roku 1794* (PAU St.Dr. 7327 adl.). Jest on włączony w oprawiony zbiór 72 różnych dokumentów instytucji powstańczych, wydanych w czasie insurekcji kościuszkowskiej, pochodzących z księgozbioru Walewskiego. Ogłoszenie Rady Zastępczej dotyczy objęcia opieką państwową wdów i sierot po powstańcach, którzy zginęli w czasie walk ulicznych z wojskami garnizonu rosyjskiego w dniach 17 i 18 kwietnia 1794 r. W tym celu zostaje powołana Deputacja, która ma zająć się sporządzeniem listy osób objętych pomocą, a także będzie realizować dalsze postanowienia Rady w tym zakresie.

Po upadku insurekcji Józef Wybicki, tak jak wielu jej uczestników, opuścił Polskę i udał się na emigrację. W 1795 r. dotarł do Paryża, gdzie podjął się trudnej pracy kontrolera korespondencji przychodzącej do przebywających tam Polaków. Nie zaprzestał działalności politycznej, cały czas usiłując nawiązać kontakty z rządzącym Francją Dyrektoriatem. Próbował przekonać rząd francuski do działań w kierunku odtworzenia państwa polskiego oraz przedstawiał przyszłe francuskie korzyści militarne i gospodarcze, które z tego wynikną. Pomocna miała być twórczość publicystyczna po francusku, przy której wsparciem językowym służył generał Józef Wielhorski³⁰. Autorstwo części wydawanych przez polskich emigrantów anonimowych memoriałów i apeli nie jest jednak stuprocentowo pewne. Jednym z takich utworów jest *Précis Des Causes De La Destruction De La Pologne, Et Des Motifs Qui Nécessitent Sa Restauration*, przedstawiający francuskim czytelnikom przyczyny upadku Rzeczypospolitej, a także argumenty za koniecznością jej restauracji. Wydany został w Paryżu prawdopodobnie w 1796 lub 1797 r. Autorstwo broszury jest przypisywane Józefowi Wybickiemu bądź Franciszkowi Ksaweremu Dmochowskiemu³¹. To ciekawe, gdyż Dmochowski, przewodniczący Deputacji Polskiej w Paryżu, często krytykował działania polityczne Wybickiego i publicznie wdawał się z nim w drukowane polemiki³². Egzemplarz w zbiorach Biblioteki Naukowej z XIX-wieczną marmurkową oprawą pochodzi z księgozbioru Cypriana Walewskiego (PAU St.Dr. 13039).

³⁰ J. Wybicki, *Życie moje...*, *op. cit.*, s. 225.

³¹ Zob. Dmochowski Franciszek Ksawery, *Wybicki Józef Rufin*, [w:] *Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut”*, t. 6, cz. 1, Warszawa 1970, s. 413, 471.

³² J. Lechicka, *op. cit.*, s. 64.

Kolejne trzy prace Wybickiego godne scharakteryzowania pochodzą już z drugiej dekady XIX w. Pierwsza to podręcznik zatytułowany *Początki geografii politycznej z początkami geografii fizycznej i astronomicznej, tudzież wiadomości politycznych, do którego działa przyłączono dodatek odmian, które od r. 1806 aż do r. 1811 zaszły, tudzież obszerniejszy opis Xięstwa Warszawskiego*. Ukazał się on we Wrocławiu, wydany został przez tamtejszą firmę księgarsko-drukarską Wilhelma Bogumiła Korna. W 2022 r. egzemplarz ten został przeniesiony z magazynu głównego do zbioru starych druków (dar Cypriana Walewskiego, sygn. 185 177 I, obecnie PAU Cim. 16028). Jak wskazuje tytuł, to rozbudowane i uaktualnione wydanie wcześniej opublikowanego podręcznika, którego powstanie i treść są ściśle związane z kolejami życia Józefa Wybickiego i z jego patriotycznym zaangażowaniem. Po niepowodzeniach, jakie stały się udziałem Legionów Polskich, i nierokującej początkowo postawie Napoleona Bonapartego w kwestii polskiej, Wybicki postanowił usunąć się z życia politycznego. Jego majątek w Manieczkach został skonfiskowany przez państwo pruskie. Nie zezwolono mu na powrót do Wielkopolski, lecz jedynie na zamieszkanie we Wrocławiu, gdzie dotarł w 1802 r. Poszukując środków na utrzymanie rodziny, Wybicki wykorzystał doświadczenie pedagogiczne z czasów, gdy prowadził edukację swoich dwóch synów, i napisał wspomniany podręcznik do geografii fizycznej i politycznej³³.

Pierwsze wydanie ukazało się w 1806 r. W ciągu kolejnych lat sytuacja polityczna w Europie w wyniku wojen toczonych przez Napoleona zmieniła się diametralnie, co wymusiło konieczność przygotowania poprawionej i zaktualizowanej edycji.

Wybicki był obecny i zaangażowany w najważniejszą dla Polaków zmianę w tym okresie, czyli utworzenie przez Bonapartego Księstwa Warszawskiego. Po pierwszych wielkich zwycięstwach francuskich przeciw wojskom pruskim jesienią 1806 r. został on ściągnięty do Berlina przez Jana Henryka Dąbrowskiego. Razem organizowali powstanie wielkopolskie, wydawali odezwy do mieszkańców i tworzyli polską administrację na wyzwolonych przez Napoleona terenach. W marcu 1807 r. Wybicki został oddelegowany do Płocka, gdzie zajmował się zarządzaniem i dbaniem o zaopatrzenie dla francuskiej armii. Po nadaniu konstytucji Księstwu Warszawskiemu powrócił do odzyskanego majątku w Manieczkach³⁴.

W czasie wojny z Austrią w 1809 r. został powołany przez Radę Stanu na prefekta departamentu poznańskiego – powierzono mu zadanie zorganizowania obrony zagrożonej prowincji. Sukcesy Francji w walce z Austrią i zawarcie pokoju w Schönbrunn umożliwiły powiększenie Księstwa o część zaboru austriackiego. Wybicki, przedłożywszy Radzie raporty ze swojej działalności, zdecydował

³³ J. Wybicki, *Życie moje...*, *op. cit.*, s. XIX.

³⁴ *Ibidem*, *op. cit.*, s. XX.

się wrócić do swego domu, zachowując tylko senatorską godność wojewody³⁵. Czas tam spędzony poświęcił twórczości literackiej, z tego właśnie okresu pochodzi uzupełnione wydanie *Początków geografii polityczney...*

W pierwszej części książki wyjaśnione zostały najważniejsze pojęcia geograficzne, a także przedstawione pokrótce podstawy astronomii. Po tym wprowadzeniu następuje opis polityczny świata, dokonany według podziału na poszczególne kontynenty. Każdemu wymienionemu państwu towarzyszy krótki opis jego położenia geograficznego, ustroju, demografii i ekonomii. W omawianym egzemplarzu szczególną uwagę zwraca sześć map o kolorowanych konturach. Pierwszą z nich jest mapa świata z zaznaczonym już kontynentem Australii, tu jeszcze figurującym pod nazwą Nowej Holandii. Kolejne mapy przedstawiają: Europę, Azję, Afrykę oraz obie Ameryki.

Dodatek dołączony do wydania z 1811 r. składa się z dwóch części. Pierwsza opisuje wszelkie zmiany polityczne, jakie zaszły od 1806 r., oraz zmiany granic w Europie w wyniku kolejnych wojen Francji z krajami koalicji antynapoleońskich. Druga część to jeden z pierwszych opisów Księstwa Warszawskiego o powiększonym w 1809 r. terytorium. Wybicki najpierw przedstawia granice Księstwa, a później dokonuje fizycznego opisu kraju: wylicza rzeki, jeziora, lasy, a także rodzaje występujących gleb, kruszców oraz panujący klimat. Zgodnie ze swoimi ekonomicznymi zainteresowaniami stara się także scharakteryzować sytuację gospodarczą państwa, przedstawić jej silne i słabsze strony. Wybicki omawia też kwestie demograficzne: liczbę ludności oraz jej strukturę wyznaniową, a na koniec opisuje kwestie ustrojowe: sposób funkcjonowania rządu, wymiaru sprawiedliwości, wojskowości, edukacji oraz przedstawia podział administracyjny Księstwa na 10 departamentów.

W czerwcu 1812 r. Wielka Armia Napoleona Bonapartego rozpoczęła działania wojenne przeciwko Rosji. Józef Wybicki wziął udział w powitaniu cesarza, gdy ten pojawił się na początkowym etapie kampanii w granicach Księstwa Warszawskiego. W momencie gdy wojska francuskie wkroczyły do opuszczonego przez Rosjan Wilna, Wybicki został przez Sejm wyznaczony na członka deputacji polskiej skierowanej z adresem do Napoleona. 11 lipca Wybicki wygłosił mowę, w której poprosił Bonapartego o wskrzeszenie państwa polskiego i przywrócenie mu granic przedrozbiorowych oraz poinformował go o powstaniu Konfederacji Generalnej Królestwa Polskiego³⁶.

Mowa została wydana drukiem równoległe w języku francuskim i polskim, pod tytułem: *Discours de M. le Cte Palatin Wybicki, Président de la Députation, Mowa do Najjaśniejszego Cesarza Francuzów i Krola Włoskiego etc. etc. na dniu iedenastym Lipca r. 1812 w Wilnie miana, przez JW. Senatora Wojewodę Wybickiego, iako Prezesa Deputacyi od Konfederacyi Generalnéy Królestwa Polskiego*. Do adresu Wybickiego dołączona jest także odpowiedź Bonapartego:

³⁵ J. Lechicka, *op. cit.*, s. 101–105.

³⁶ *Ibidem*, s. 105–106.

Réponse de Sa Majesté = Odpowiedź Najjaśniejszego Cesarza Napoleona Wielkiego, dana Deputowanym od Konfederacyi Generalnéy Królestwa Polskiego. Ten dwunastostronicowy druk opublikowany został w 1812 r., prawdopodobnie w okresie nieodległym czasowo od samego tytułowego wydarzenia. Omawiany egzemplarz także pochodzi ze zbiorów Cypriana Walewskiego (PAU 26528 II). W swojej mowie Wybicki chwalił cesarza, potwierdza gotowość Polaków do poniesienia ofiar we wspólnej wojnie, a na koniec stwierdza, że wystarczy słowo Napoleona, aby upadek Polski został odwrócony: „Rzekniy Najiasniejszy Panie! Jest Królestwo Polskie! A ten wyrok będzie w oczach świata wyrokiem ziszconey iuz prawdy”³⁷. Odpowiedź Bonapartego jednak nie była tą, jakiej oczekiwała polska delegacja. Wymijająco wypowiedział się on w kwestii odtworzenia Polski, także co do przyszłości terenów zaboru rosyjskiego unikał jasnych deklaracji, zwracał natomiast uwagę, że jeśli chodzi o zabór austriacki, to z cesarzem Franciszkiem I łączą go traktaty pokojowe gwarantujące, że nie będzie się starał działać w kierunku uszczuplenia jego terytorium. Napoleon zakończył jednak wezwaniem Polaków do szczodrej pomocy w wojnie przeciw Rosji, której pomyślny przebieg może przyczynić się do spełnienia ich nadziei i oczekiwań.

Ostatnim prezentowanym tytułem jest praca Józefa Wybickiego z 1819 r. dotycząca historycznej analizy kwestii ustrojowych. Nosi ona tytuł *Zbiór myśli politycznych o rządzie reprezentacyjnym. Cz. I*, a ukazała się w warszawskiej Drukarni Rządowej. W tym czasie Józef Wybicki został mianowany przez cara Aleksandra I prezesem Sądu Najwyższego Królestwa Polskiego utworzonego na Kongresie Wiedeńskim³⁸. Na egzemplarzu Biblioteki Naukowej (PAU 159851 I) widnieje pieczęć Władysława Walewskiego, brata Cypriana.

Utwór ten został zadedykowany przez Wybickiego Namiestnikowi Królestwa generałowi Józefowi Zajączkowi, choć przezornie chwali też w niej cara za wprowadzone w Królestwie rządy konstytucyjne. *Zbiór myśli politycznych...* składa się z 22 rozdziałów, w których Wybicki prowadzi rozważania na temat rządów reprezentacyjnych. Nie oznaczają one tylko władzy sprawowanej przez ciała przedstawicielskie, ale także szeroko posunięty demokracizm, rządy prawa oraz obowiązująca, choć niekoniecznie spisana konstytucję. Nie dostrzega takich systemów w starożytnej republice rzymskiej ani w greckich *polis*, pierwotnym zaczynem do ich kształtowania jest natomiast funkcjonowanie średnio-wiecznej Ligi Hanzeatyckiej. Współczesnymi państwami posiadającymi funkcjonujący rząd reprezentacyjny są według Wybickiego Stany Zjednoczone oraz Wielka Brytania. Analizie brytyjskiego systemu parlamentarnego poświęcona jest większość rozdziałów książki. Autor przedstawia historyczne uwarunkowania systemu, a następnie opisuje sposób funkcjonowania angielskiej władzy prawodawczej, wykonawczej i sądowniczej. Pokrótce charakteryzuje również

³⁷ J. Wybicki, *Discours de M. le Cte Palatin Wybicki, Président de la Députation...*, [s. 1.] 1812, s. 7.

³⁸ J. Lechicka, *op. cit.*, s.107.

prawo cywilne i karne oraz opisuje przebieg procedur sądowych. W ostatnim rozdziale opisuje władzę despotyczną charakterystyczną według Europejczyków dla państw azjatyckich. Zakończenie sugeruje chęć kontynuowania przemysłów w kolejnych pracach, te jednak nie ukazały się drukiem. *Zbiór myśli politycznych o rządzie reprezentacyjnym* to ostatnia książka Józefa Wybickiego, która wyszła za jego życia³⁹.

Nieporównanie skromniej przedstawiają się pamiętki dotyczące Józefa Wybickiego w zbiorach rękopiśmiennych Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie. Jest to 10 sygnatur, zawierających dokumenty wiążące się z osobą i działalnością Józefa Wybickiego. Osiem dokumentów pochodzi od różnych darczyńców, dwa zostały zakupione w latach 1958–1960. To, w kolejności ich przybywania, rękopisy o sygnaturach: 209, 2159, 2299, 2436, 4532, 5589, 6575, 7464, 7487 i 10 395.

Najwcześniejszy z tych nabytków to spuścizna wybitnego uczonego i reformatora nauki polskiej, Hugona Kołłątaja. W jego korespondencji napotykamy odpis listu Kołłątaja z 24 marca 1810 r. do dziewięciu adresatów, wśród których jest też Wybicki⁴⁰, oraz jeden krótki list samego Wybickiego do księdza prefekta Miaskowskiego napisany z Manieczek 2 czerwca 1810 r., dotyczący ówczesnych problemów Kołłątaja (m.in. finansowych). Ów list, a właściwie bilet, z którego treści wynika, że Wybicki gotów był do pomocy, ksiądz Miaskowski 3 czerwca wysłał Kołłątajowi z Poznania do Warszawy. Oto, co pisał Wybicki:

Z Manieczek 2 cze[rwca]

Rozumiem i domyślam się, że list od JW Kołłątaja przez JW Prefekta mi przysłany, z rąk Jego wyszedł. List ten łzy mi wycisnął. *Non ignara malis miseris succurrere disco* – i ja bym z torbą chodził bez opatrności Boga Napoleona!!!

Nie piszę w ten moment do nieszczęśliwego Kołłątaja, bo czekam, co mi Warszawa odpisze, abym mu doniósł. Ruszyłem wszystkich sprzęzyn, jeżeli maszyny ruszyć można. Cała moja nadzieja w Generale Dąbrowskim i ministrze sprawiedliwości. Ziemia i Niebo jest za Kołłątajem, aby komisja wyznaczona rozpoczęła jego interes – ale czy Warszawa chce i umie myśleć! Piszę iż sam porzucę moją lubą ustron i pojedę na Karpaty, gdzie bliżej Niebios, tak sprawiedliwą sprawę rozpocząć, więcej uczynić nie mogę i to proszę [nieczytelny wyraz] człowiekowi nieszczęśliwemu najlepszego losu godnemu. Proszę tak pisać do JW Kołłątaja. Daj Boże, aby mi co pomyślnego odpisano, abym sam pisał. Na zawsze z wysokim szacunkiem Pana. Wybicki⁴¹.

To jedyny w naszych zbiorach list pisany osobiście przez Wybickiego; uderza w nim zarówno jego szczerą chęć pomocy Kołłątajowi, jak i krytyczne uwagi o władzach warszawskich. Łaciński cytat pochodzi z *Eneidy* Wergiliusza, to słowa królowej Dydony do Eneasza: wiedząc o istnieniu zła, uczę się pomagać nieszczęsnym.

³⁹ *Wybicki Józef Rufin*, [w:] *Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut”*, t. 6, cz. 1, Warszawa 1970, s. 473.

⁴⁰ Bibl. Nauk. PAU i PAN, rkps sygn. 209.

⁴¹ *Ibidem*, k. 182.

Kolejne interesujące nas teksty Józefa Wybickiego odnajdujemy w dwóch dużych zespołach dokumentów rodzin Sołtyków i de Thullie. Zawierają one wiele pism wykraczających poza historię tych rodzin, a będących świadectwem zainteresowań politycznych i patriotyzmu poszczególnych jej członków.

I tak w dużym, oprawnym „Zbiorze mów i pism rozmaitych mających związek z Historią Polską”, zaopatrzonym w napis: „Familijnego Domu Hrabów Sołtyków w Chlewiskach księgozbiór”, a zakupionym do zbiorów Biblioteki w 1960 r. od pani Wandy Michałowskiej, odnajdujemy druk zatytułowany: *Mowa Jaśnie Wielmożnego Reprezentanta Wybickiego w dzień Installacyi Prześwietlonej Regencyi czyli Najwyższego Trybunału Sprawiedliwości Departamentu Warszawskiego miana na Sessyi dnia 8go Grudnia 1806*⁴².

Tekst tej samej mowy w postaci odpisu rękopiśmiennego znajdujemy w zbiorze ofiarowanym w 1961 r. przez panią Zofię Pankową, a zatytułowanym: „Miscellanea historyczne z lat 1790–1815 ze zbioru Ignacego de Thullie”⁴³. Mowie towarzyszy odpis „pieśni śpiewanej podczas przybycia Francuzów do Warszawy”, zaczynającej się od słów:

Dalej, chłopcy, rzućmy gody,
Nie żyjmy spokojnie,
Dosyć będzie tej swobody,
Czas myśleć o wojnie!
Nasi bracia walczą mężnie,
I pomoc nam dają,
Mamyż siedzieć niedołąźnie,
Gdy drudzy powstają?⁴⁴

Przytoczona pieśń nie jest jednak, jak sugerowałoby owo sąsiedztwo, tekstem Wybickiego, ale fragmentem piosenki z *Krakowiaków i górali* Wojciecha Bogusławskiego.

W tymże samym zespole napotykamy jeszcze na rękopiśmienny odpis z „Gazety Preszbarskiej” tekstu *Odezwa do Polaków*, wydanej przez Jana Henryka Dąbrowskiego i Józefa Wybickiego 6 listopada 1806 r.⁴⁵ Budząca nadzieję na odzyskanie niepodległości, wzywająca do broni odezwa musiała krążyć po kraju w bardzo wielu odpisach. W naszych zbiorach znajdujemy jeszcze jeden taki odpis w „Miscellaneach historycznych z lat 1704–1885”, które Biblioteka zakupiła w 1958 r. od pani Anny Strzeleckiej⁴⁶.

Kolejnych pięć zespołów rękopiśmiennych, po części wiążących się z osobą Wybickiego, to spuścizny naukowe czterech uczonych, którzy bądź z myślą o przyszłej publikacji, bądź na własny użytek gromadzili notaty biograficzne

⁴² *Ibidem*, rkps sygn. 5589, nr 22, k. 60-61.

⁴³ *Ibidem*, rkps sygn. 6575, k. 82-82 v.

⁴⁴ *Ibidem*, k. 82 v.

⁴⁵ *Ibidem*, k. 76 v.

⁴⁶ *Ibidem*, rkps sygn. 4532, nr 22, k. 5.

i bibliografię dotyczącą wybranych zasłużonych polskich polityków, działaczy, konspiratorów, ludzi pióra, artystów.

Jako pierwszego wymienić należy często już wspomnianego wybitnego darczyńcę na rzecz Towarzystwa Naukowego Krakowskiego i Akademii Umiejętności, znakomitego warszawskiego bibliofila i kolekcjonera Cypriana Walewskiego. Dane o Józefie Wybickim zgromadził on w wielotomowym zbiorze zatytułowanym „Biogramy”; znajdziemy w nim cztery strony notatek obejmujących życiorys, wykaz utworów i odpis inskrypcji nagrobnej z kościoła w Brodnicy⁴⁷. Z kolei w rękopisie zatytułowanym „Wypisy bio-bibliograficzne” Walewski zamieścił już tylko skromne trzy notatki dotyczące Wybickiego⁴⁸.

Wybitny polonista i krytyk literacki Julian Klaczko (1825–1906) odnotował garść szczegółów o Józefie Wybickim: to trzy kartki z zapiskami biograficznymi i bibliografią⁴⁹. Z kolei nieco tajemniczy Michał Frąckiewicz, przez lata gromadzący materiały do szeroko zakrojonego słownika biograficznego (posiadamy 21 tomów tego dzieła, daru autora dla Akademii Umiejętności), na karcie poświęconej Józefowi Wybickiemu odnotował jedynie jego daty życia i cztery pozycje bibliograficzne, w tym artykuły prasowe z „Kłosów” i „Tygodnika Ilustrowanego” z lat 1882–1905⁵⁰. Wreszcie przypomnieć należy spuściznę lwowsko-krakowskiego historyka, profesora Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie, Mariana Tyrowicza (1901–1989). Autor licznych prac wiążących się z ruchami niepodległościowymi i konspiracją patriotyczną nie mógł pominąć twórcy hymnu narodowego. Zgromadzone przezeń materiały są jednak dość skromne; to rocznicowe artykuły prasowe Tadeusza Z. Bednarskiego („Gazeta Krakowska”) i Władysława Zajewskiego („Perspektywy”) oraz czarno-biała reprodukcja litografii z portretem Wybickiego⁵¹.

Wreszcie ostatni tekst wiążący się z Józefem Wybickim. Znajdujemy go w zespole fragmentów różnych prac Stanisława Witkiewicza (1851–1915). To interesujący dokument – napisana w kwietniu 1904 r. w Zakopanem odezwa, przesłana do redakcji pisma „Odrodzenie”, nosząca tytuł *O pomnik Józefa Wybickiego*. Na końcu autor informuje, że zebrał już od entuzjastów pomysłu kwotę 320 koron, którą wraz z listą ofiarodawców (był też wśród nich!) przesyła do Redakcji, mając nadzieję na podjęcie i szersze rozpropagowanie tej jakże słusznej idei⁵².

Omówione powyżej pamiętki po Józefie Wybickim – polityku, pisarzu, twórcy polskiego hymnu narodowego – znajdujące się w Bibliotece Naukowej PAU i PAN w Krakowie to zarówno stosunkowo nieliczne i mocno zróżnicowane źródła rękopiśmienne, jak i ciekawy zespół starodruków i druków z początku XIX w. Są one niewątpliwie godne zebrania i przypomnienia w roku jubileuszowym.

⁴⁷ *Ibidem*, rkps sygn. 7464, k. 210-211.

⁴⁸ *Ibidem*, rkps sygn. 7487, t. 2, k. 473-475.

⁴⁹ *Ibidem*, rkps sygn. 2299, t. 6, k. 175-177.

⁵⁰ *Ibidem*, rkps sygn. 2159, t. 20, k. 403.

⁵¹ *Ibidem*, rkps sygn. 10395, t. 15, nlb.,teczka „Politycy i działacze”.

⁵² *Ibidem*, rkps sygn. 2436, k. 31-37.

ŁUKASZ ŁUKAWSKI
KAROLINA GRODZISKA

OLD PRINTS AND MANUSCRIPTS RELATED TO JÓZEF WYBICKI
IN THE SCIENTIFIC LIBRARY OF THE PAAS AND THE PAS IN CRACOW
COLLECTIONS

Key words: The Scientific Library of the PAAS and the PAS in Cracow, Józef Wybicki, manuscripts, old prints, library collections, political scriptures, plays, correspondence

SUMMARY

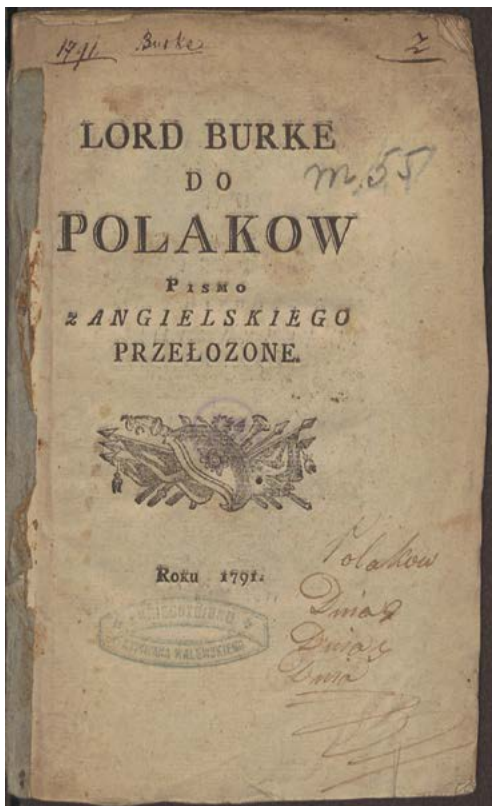
In relation to the announcement of the Polish Sejm made on 14 October 2021 that one of the patrons of the year 2022 shall be Józef Wybicki (1747–1822), a politician, poet, play-writer and the author of the Polish national anthem, we decided to make a review of the keepsakes after him gathered in the Special Collections of our Library. As a result of a broad query, one hand-written letter has been found, written by Wybicki to Hugon Kołłątaj on 2 June 1810. The other nine groups of manuscripts contain either copies of Wybicki's works or notes and texts related to him, gathered by 19th and 20th c. researchers, and finally an interesting motion to set up a monument of Wybicki, funded by private contributors, submitted in 1904 by Stanisław Witkiewicz. These scriptures are not consistent with each other as they are pieces of some greater manuscript legacies. Eight of them come from different donors, two were purchased in 1958–1960 in antiquarian bookshops in Cracow. They are of marginal significance as far as the research of Wybicki's achievements is concerned.

What was much more interesting, were the results of an old prints query. The Wybicki's literary legacy is represented by thirteen 18th c. titles and three from the beginning of 19th c., bearing twenty two shelf marks. This vast amount of keepsakes related to Józef Wybicki results from Cyprian Walewski's testamentary legacy, from which sixteen shelf marks come. Some of the political scriptures assigned to Wybicki have been published anonymously, therefore the question of their authorship remains open. The overview of publications is presented in chronological order. First three works come from 1870s and are related to the beginnings of Wybicki's political activity to support king Stanisław August, by counsellor Andrzej Zamoyski's side, and discusses the necessity of social and political changes in Poland. As this project failed, in year to come Wybicki backed out from politics and devoted himself mostly to writing plays, which are represented by one comedy and three operas. The works from the last decade of 18th c. show Józef Wybicki as a person who was active wherever the issues most significant for Poland were decided. These are political scriptures from the period of the Four-Year Sejm, an appeal issued in Warsaw during the Kościuszko uprising and a brochure in French issued in exile in Paris after the Third Partition of Poland. Wybicki's lesser known interests are represented by a geography textbook published in 1811, containing one of the first descriptions of the geography and economy of the Duchy of Warsaw. The last writing to be discussed includes Wybicki's views on political systems, which was published three years before his death. Although these sixteen pieces constitute only a part of Wybicki's work, they seem to well represent its character as well as illustrate the author's interests and his patriotic engagement.

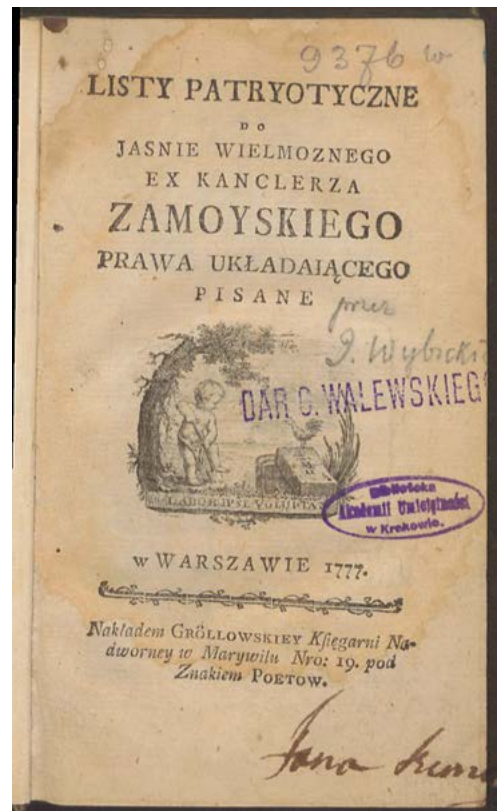
Ilustracje do art. Ł. Łukawskiego i K. Grodziskiej

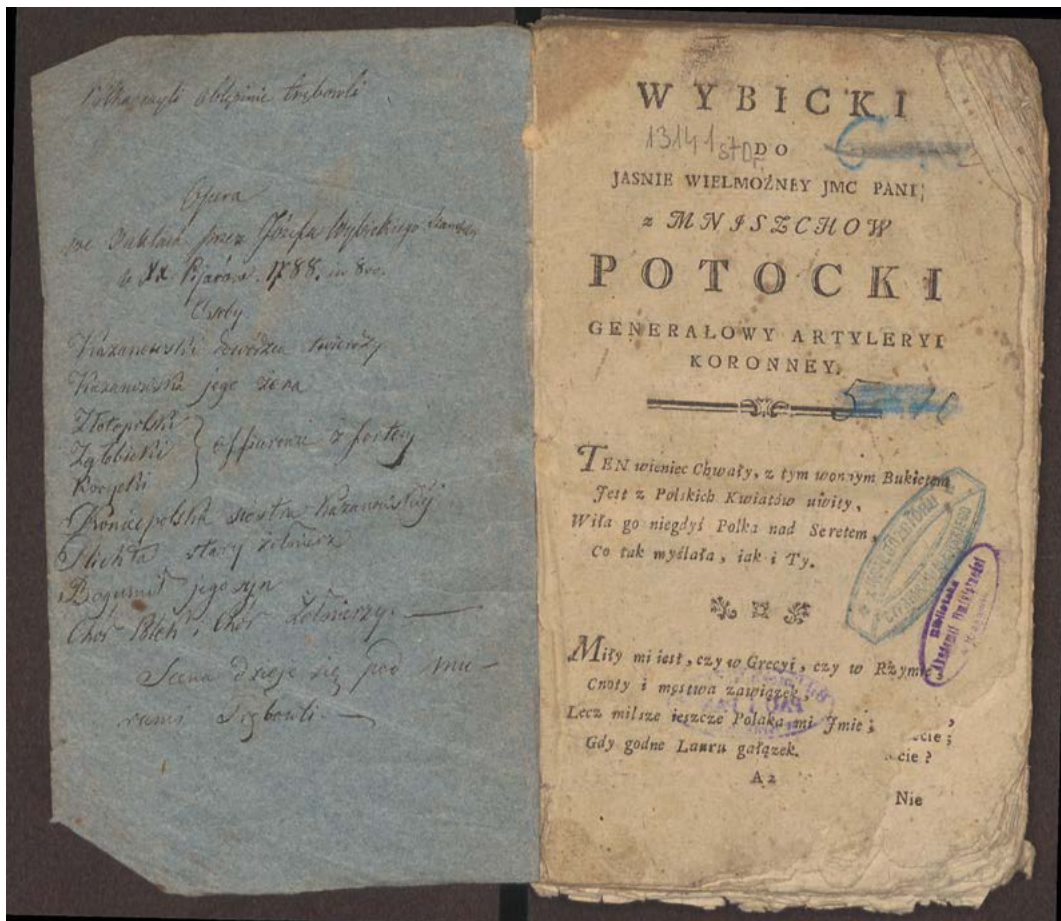
Il. 1. Czerwona lakowa pieczętka Urzędu Stanu Cywilnego gminy Brańszczyk z okresu Królestwa Polskiego z dwugłowym carskim orłem. *Lord Burke Do Polaków; Pismo z Angielskiego Przełożone*. [Warszawa], 1791, Bibl. Nauk. PAU i PAN, St.Dr. 6687, k. [16]

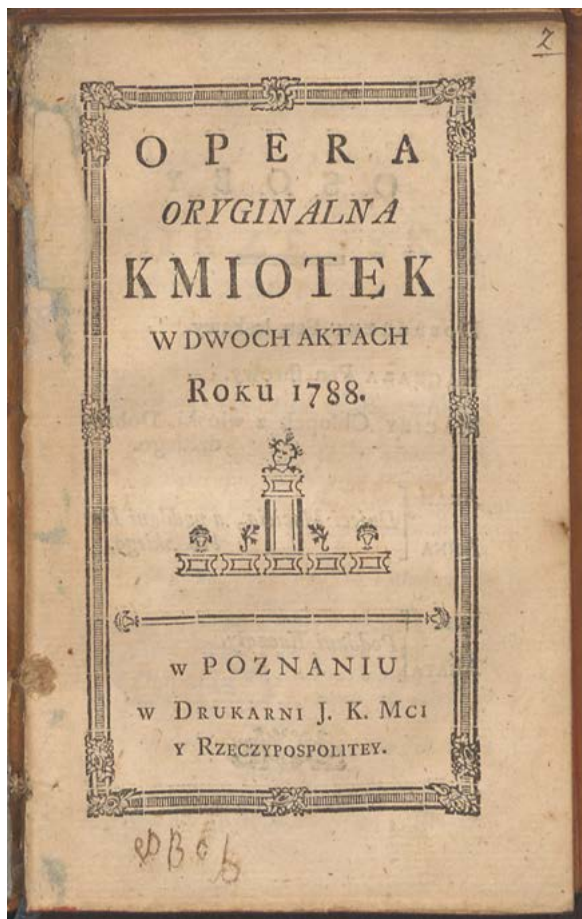
Il. 2. Strona tytułowa utworu *Lord Burke Do Polaków; Pismo z Angielskiego Przełożone*. [Warszawa], 1791, Bibl. Nauk. PAU i PAN, St.Dr. 6687

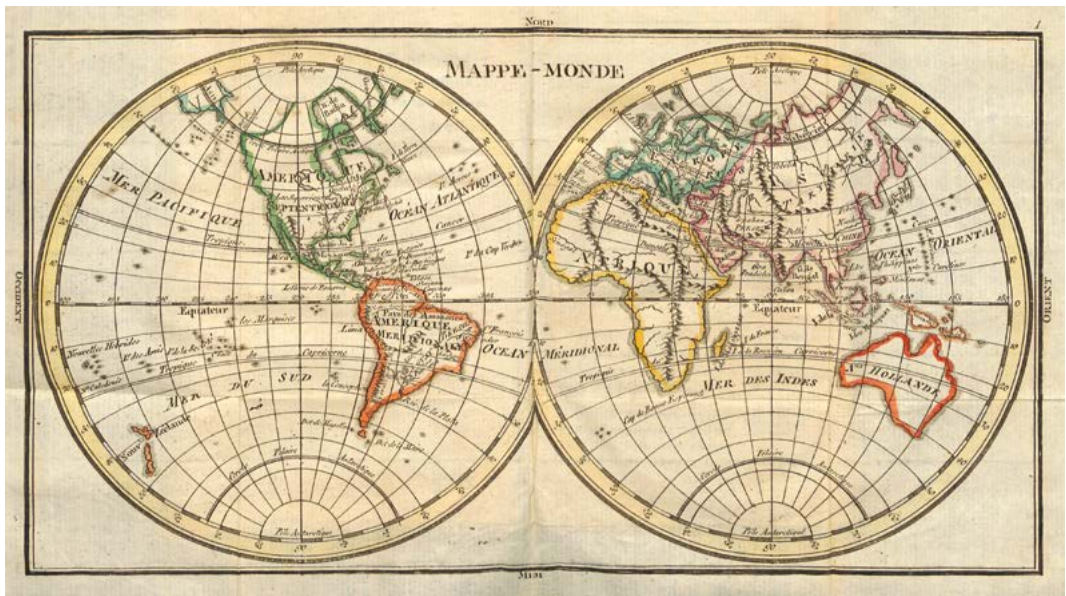
Il. 3. Strona tytułowa utworu: Józef Wybicki, *Listy Patryotyczne Do Jasnje Wielmoznego Ex Kanclerza Zamoyskiego Prawa Układaiącego Pisane*. [T. I]. W Warszawie, 1777, Bibl. Nauk. PAU i PAN, St.Dr. 592

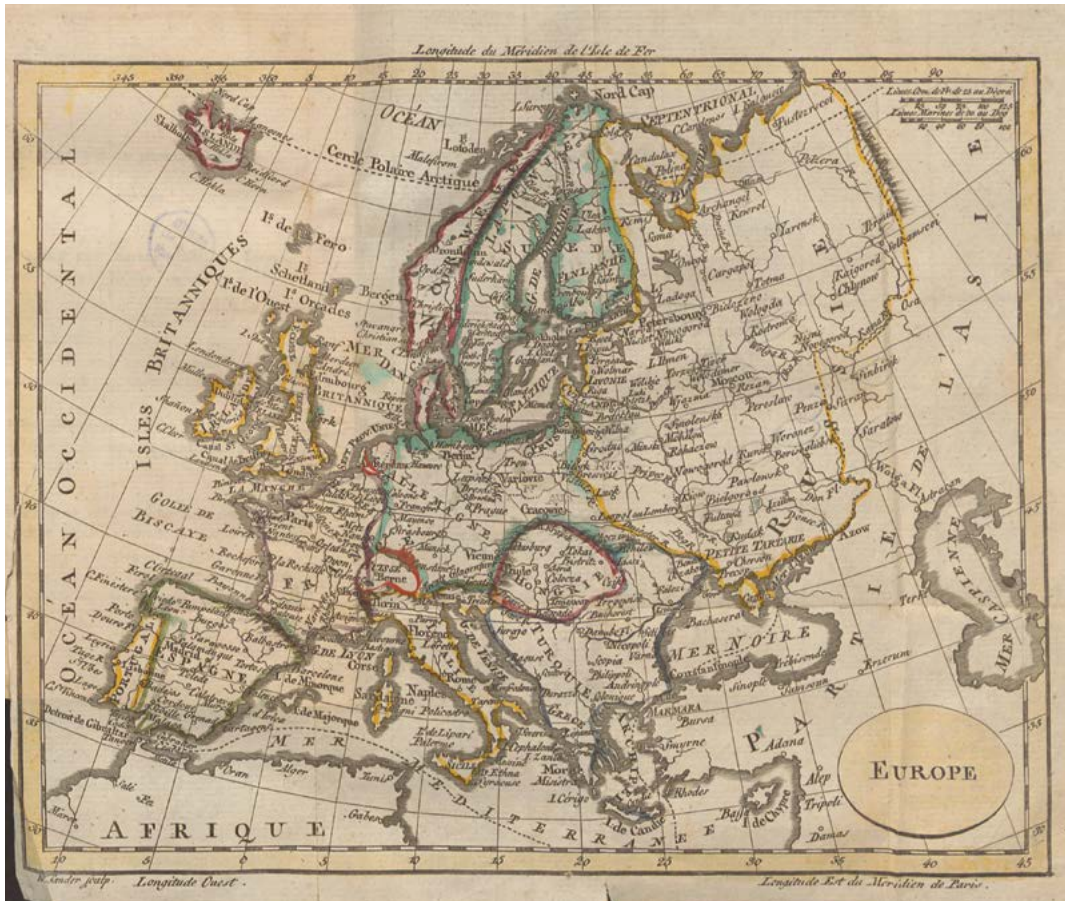
Il. 4. Dedykacja Józefa Wybickiego dla Józefiny Amalii Potockiej z Mniszchów z utworu Józefa Wybickiego *Polka: opera w trzech aktach*. Warszawa, 1788, Bibl. Nauk. PAU i PAN, St.Dr. 1314I

Il. 5. Strona tytułowa utworu: Józef Wybicki, *Opera Oryginalna Kmiotek: w Dwoch Aktach Roku 1788.* W Poznaniu, [1788], Bibl. Nauk. PAU i PAN, St.Dr. 11942 adl., k. tabeli [1]

Il. 6. Kolorowana mapa świata z kontynentem australijskim podpisanym Nowa Holandia pochodząca z książki: Józef Wybicki, *Początki geografii polityczney: z początkami geografii fizycznej i astronomiczney, tudzież wiadomości politycznych, do którego działa przyłączono dodatek odmian, które od r. 1806 aż do r. 1811 zaszyły, tudzież obszerniejszy opis Xsięstwa Warszawskiego*. Wrocław, 1811, Bibl. Nauk. PAU i PAN, Cím. 16028, k. tabeli [1]

Il. 7. Kolorowana mapa Europy pochodząca z książki: Józef Wybicki, *Początki geografii politycznej: z początkami geografii fizycznej i astronomicznej, tudzież wiadomości politycznych, do którego działu przyłączono dodatek odmian, które od r. 1806 aż do r. 1811 zaszyły, tudzież obszerniejszy opis Xsięstwa Warszawskiego*. Wrocław, 1811, Bibl. Nauk. PAU i PAN, Cim. 16028, k. tabeli [2]

21 - Wybicki -

1810 165

1820 175 44

40

Manieczek 2. czerwca 10

Kościuszkowi i domy sław się se list od Jullotki
 taia pnie ju profesa mi pnyctary, i raka
 Ję wyredt - List ten try ni eqiszet -
 non ignora malis miseris curere olisco -
 i iabym i teta chodrit ber opati moia
 Noza Napoleona !!! kie pize w ten moment
 do kieszcepliwop kotytaiem, to crebowe co
 mi wan rwa odpisano, abo tu derient -
 kusytem wyzsklich spry my, i ezli machyry
 rusyie moia - kuta moia radicia w serede
 dybrankim i ni riacie sprawiedliawci - Licia
 i kiebu iat na kotytaiem, aby komifia
 wy maciara rozpozna Ję interes - ale cy
 wan rwa chce i unie mykle! Pize iz tam
 poruce moia luba arbon, i piate na karpaty
 gric blizey kiebis tak sprawiedliaw spraw rozpo
 wai, wieley ucynie nie moze, i to proze dziek
 eto uiclar kieszcepliwemu rozlepszego tam jęzrem.
 Proze i pi sae do ju kotytaiem - Day Noze abo ni
 w pomy sluzo odpisano, abo sam pidat - na ruzre
 wyzsklim i ramulicem sam dyo. wybicki.

Il. 8. List Józefa Wybickiego do księdza prefekta Miaskowskiego napisany
 z Manieczek 2 czerwca 1810 r. znajdujący się w Korespondencji Hugona Kołłątaja z
 lat 1805–1811, Bibl. Nauk. PAU i PAN, rkps 209, k. 182r